

James Gustave Speth
THE BRIDGE AT THE EDGE OF
THE WORLD

Capitalism, the Environment, and the Crossing from Crisis to Sustainability
Yale Univ. Press, New Haven and London, 2008. 295 pp.

James Gustave Speth, pravnik po svom postdiplomskom obrazovanju, danas je profesor znanosti o okolišu na Yale University School of Forestry and Environmental Studies (Odjel šumarskih i okolišnih studija), NewHaven, Conn. USA. Napisao je niz knjiga, koje su pobudile pažnju, a jedna od posljednjih, koje su prethodile ovoj, je Speth and Haas, *Global Environmental Governance* (2006). Gus Speth bio je na čelu World Resources Institute (WRI, Washington, D.C. USA) do 1988, da bi nakon toga bio posljednji Amerikanac na čelu UNDP-a, programa Ujedinjenih naroda za razvoj. Taj program, kojem su od ustanovljenja uvijek na čelu bili administratori iz USA, zemlje najvećeg donora, bila je agencija UN koja je se bavila investicijama u manje razvijene zemlje, posebno Afrike ("zemlje u razvoju"), podržavajući načela tržišne ekonomije i kapitalističkog društvenog uređenja. Još kao čelnik WRI bio je promotor američkog načina privređivanja i američkog poimanja slobodnog tržišta. Nakon završetka djelovanja na čelu UNDP, zbog toga što su druge donatorske zemlje zatražile mjesto na čelu UNDP, vratio se na svoje *alma mater* Yale sveučilište. Njegov se glas u međunarodnim krugovima environmentalista i danas čuje. Speth je istaknuti zgovornik okolišnih ekonomista (*environmental economists*), i iako dobro poznaje ekološku ekonomiju (*ecological economy*) (cf. poglavlje 5, str. 117) i njene

predstavnike, posebno Hermana Daly-a i Joshua Fairleya, on ih ne slijedi, već traži drugačije, inovativne pristupe u upravljanju okolišem, ali sve unutar reformiranog američkog kapitalizma.

Hrvatska se u svom gospodarenju okolišem, naročito u zakonodavnoj strukturi, oslanja na diktat neograničenog kapitalizma, dominaciju tržišta i njegovog globalističkog usmjerenja, doktrinu, koja je u zapadnom svijetu prevladavala ranih 1970-tih godina. Stoga bi bilo korisno za naše stručnjake, okolišare, inženjere i ekonomiste da pročitaju ovu knjigu ideološkog obraćenika, koji uza sve pokajanje u ime kapitalističke doktrine iznosi kritiku današnjeg, prevladavajućeg odnosa prema okolišu. Možda bi čitatelju to pomoglo shvatiti, da naš, hrvatski, servilni odnos prema diktatu neograničenog i nereguliranog tržišta, i njegovih refleksija u doktrini Svjetske trgovinske organizacije, i u globalizaciji (vidi primjere banaka, "Plive" i "INE", ali i jadranskih brodogradilišta), kao i davanje prednosti sticanju profita trgovinom, pred proizvodnjom (*npr.* uvoz hrane), te prodaje i prenamjene prostora, ne osigurava dugoročnu opstojnost ni hrvatskom gospodarstvu, ni okolišu. Ova knjiga nije revolucionarni program, ali mogla bi mnogim našim donositeljima odluka poremetiti duševni mir, kao i poznatu ispriku: "Nismo znali!"

Speth postavlja tezu (poglavlje 9., str. 194) o krivnji sustava: "Današnja politička ekonomija, koja se naziva i modernim kapitalizmom, razorna je za okoliš, i to ne u maloj mjeri, već u mjeri u kojoj ozbiljno ugrožava naš planet." Na str.186. Speth ponavlja misli W. Robinsona, i inače poznate dijagnoze bolesti globalnog kapitalizma: hiperprodukciju s manjom

potrošnjom, koja uzrokuje porast količine otpada; svjetsku socijalnu polarizaciju (koja postaje problem i Hrvatske!); krizu vjerodostojnosti države i političkog autoriteta; i, na kraju, s time povezanu krizu održivosti.

Knjiga je strukturirana u tri glavna dijela: 1. *analizu neuspjeha današnjeg sustava*; 2. *zelene promjene tržišta i ekonomskog rasta* i 3. *jezgre promjenama*. Sve je podpodijeljeno u 12. poglavlja. Osim tih dijelova, instruktivan je uvod, naslovljen "Između dva svijeta", onog današnjeg, zasnovanog na kapitalizmu u vječnoj jurnjavi za rastom i profitom, i onoga novog, u kojem bi prevladavala težnja prema kvaliteti života. Spethova je vizija taj, iz naslovnice knjige, most na kraju svijeta (poglavlje 12, str. 233.). Nažalost, isčitavanjem knjige saznajemo što bi svijet onkraj mosta karakteriziralo, ali knjiga daje vrlo malo ideje o tome, kako bi se to u okvirima kapitalističke doktrine moglo ostvariti, odnosno kuda bi taj most trebao voditi. Speth se zalaže za ne-socijalističku alternativu promjenama u društvenim odnosima: smatra da je rasprava iz 20. stoljeća, socijalizam protiv kapitalizma, prevladana i suvišna (pogl. 9., str. 151.) Tu raspravu mora nadomjestiti ideja sociološke inovacije. Promjene, barem za USA, moraju se dogoditi unutar kapitalističkog sustava (!). Kod toga napominje, da su socijalna kretanja koja zahtijevaju promjene, mnogo jača nego što se to u zapadnom svijetu danas spoznaje (str. 195.). Speth još uvijek smatra da je završetak hladnog rata uspješno dovršio borbu protiv komunizma, ali i otvorio slobodan prostor za preispitivanje današnjeg kapitalizma. Dapače, kaže Speth (pogl.10, str.203.), u današnjoj Americi ne postoje uvjeti za političku revoluciju, niti

je takva revolucija potrebna. Potrebna je revolucija svijesti, jedina koja je moguća u post-industrijskom društvu. I, (str. 211.), kultura, a ne politika, određuje uspjeh nekog društva.

Spethova je knjiga posebno vrijedna zbog I. dijela naslovljenog: Neuspjeh sustava. Njegova je analiza stanja suvremenog kapitalizma precizna i sadržajna. Ako čitatelj ustanovi da je najveći dio te analize već čuo, barem u nekim pojedinostima, ostaje činjenica da je Speth, kao istaknuti okolišar, čovjek koji je dovoljno važan u znanstveno - političkoj (*policy*) strukturi i Amerike i Ujedinjenih nacija, pa time njegov napis i teze dobivaju status službeno prihvaćenih. Kod toga ne treba zaboraviti da i EU vrlo pažljivo prati ono, što se u USA dešava.

Speth citira Martina Luthera Kinga, koji je američku javnost 1960-tih godina upozoravao na cijenu kašnjenja političkih promjena. Speth se priključuje službenoj tezi Međunarodnog panela za promjene klime (IPCC) o stakleničkim plinovima kao najvjerojatnijem (!) uzroku promjenama klime (str.21.). Time Speth prihvaća i katastrofičke prognoze, kojima je IPCC izvor. Iako se u popisu citirane literature, one koja je Spethu poznata, nalaze i djela američkih prirodoslovaca (neka od njih recenzirana u ovom časopisu), koji ne prihvaćaju katastrofična predskazivanja budućnosti, ocrtavanje tih scenarija služi tek kao politički argument. U tome je Speth sljedbenik nobelovca Al Gore-a, jer mu je i frazeologija i argument mobilizacije javnosti isti. Dok neki ozbiljni znanstvenici – prirodoslovci ukazuju na nepoznanice povratnih veza (*feedback*), od kojih negativna povratna veza ima posljedicu stabilizacije, ili bar usporavanja, promjena, Speth se

priključuje katastrofičnim predviđanjima Jamesa Hansena, znanstvenika u NASA-i, koji nas (str. 26.) plaši postojanjem isključivo pozitivne povratne veze, one što kemičari poznaju kao autokatalitički efekt. Najveći dio I. dijela posvećen je nabrajanju okolišnih nedaća, koje su čitatelju poznate iz drugih izvora. Ono čemu zastupnik tržišne ekonomije, Speth, priznaje nedostatak, poznat svima kao neuspjeh tržišta (*market failure*). Jer tržišni mehanizmi danas, a vjerojatno i u budućnosti, rade i radit će na štetu okoliša i prirodnih resursa. I to poglavito zato, kaže i sam autor, jest da tržište ne priznaje pravu cijenu iscrpljivanja resursa. I kao što je poznato, cijenu pitke vode i čistog zraka, kao općeg dobra, tržište ne poznaje. Politički sustavi u tržišnim ekonomijama samo povećavaju fenomen neuspjeha tržišta (str. 53.). Speth ukazuje na ono što je opće poznato: da je moguće uspostaviti mehanizme tržišta, kojima bi ono djelovalo cijenom resursa u prilog očuvanja okoliša, i posebno prirode i prirodnih resursa. Za to rješenje danas nema ni političke volje, niti potrebnih političkih mehanizama.

Speth je svjestan toga da današnji okolišari prepuštaju bitno djelovanje "birokraciji eksperata" (str.70.). U tu kategoriju pripada i Spethov WRI. U birokraciju Speth ubraja i agencije Ujedinjenih nacija, kao i nacionalna administrativna tijela (str. 70.), kao što su ministarstva zaštite okoliša. Neke izvan sustava politike, kao organizacija Greenpeace (koja se ukratko pojavila i u Hrvatskoj), te neke američke organizacije kao Sierra Club, koje okupljaju okolišne aktiviste, pokazale su se djelotvornim u ukazivanju na krizne situacije, ali nedjelotvornima protiv sustava, predstavljenog multinacionalnim

kompanijama, odnosno korporacijama. Speth napominje (str.71.) da su dva desetljeća međunarodnih okolišnih pregovora doveli samo do razočaravajućih rezultata. Današnji ugovori, rezolucije i slični dokumenti ne pokreću mehanizme neophodnih promjena (str. 71.). Speth to tumači interesima korporacija i birokracija, a kao jedno od zala spominje i korupciju. Vlade i međunarodne organizacije pokazale su se nemoćnima prema ujedinjenim ekonomskim sektorima, koji im se suprotstavljaju. Speth ukazuje na činjenicu da su mnoge vladine agencije duboko zahvaćene u zagrljaju onih industrija, koje bi trebale kontrolirati (str. 85.). Ono što je bolest Amerike, u manjoj ili većoj mjeri je i bolest Europe, a Hrvatska kaska na rubu s istim pojavama.

Dio II. nosi naslov *Velike promjene*. Speth u ovom poglavlju obrađuje tezu da je tržišni mehanizam privrede najbolji sistem za raspodjelu ograničenih izvora dobara, koji je ikad pronađen, i za koji nije vjerojatno da će bolji biti pronađen predvidivoj budućnosti. (Zapravo, nalazimo se u sferi Voltairovog Candida). Nakon što je napisao svoj *credo*, Speth iznosi i svoje oduševljenje okolišnom ekonomijom (*environmental economics*). Okolišna ekonomija, po Spethu, nosi sobom (pogl. 4. str. 90) tri važna doprinosa: 1. omogućava utjecaj javnosti na slobodno tržište, kojim se ispravljaju njegove pogreške; 2. određuje do koje mjere utjecaj vlade treba ići u određivanju ciljeva zaštite okoliša i postavljanja standarda, i 3. koliko se smanjenjem dobiti (profita?) zagađivanje smanjuje do podnošljive(?) razine. Speth se time priključuje drugom poznatom okolišnom ekonomistu, Bjørnu Lomborgu, i njegovim argumentima. Osnovna je teza: po-

stizavanje pravih cijena (*getting the prices right*), što uvjetuje pridodavanje cijena ekološkim resursima i uslugama. Nekoliko stranica dalje (str. 116.), s podnaslovom *Neekonomski rast*, Speth ulazi u raspravu s ekološkim ekonomistima, primjerice Hermanom Daly-em i Joshuom Fairleyem. Iako se Speth distancira od ekoloških ekonomista, priznaje da je njihova škola "nove ekonomije" doživjela veliki i nagli razvoj. Jedan od argumenta je pitanje: ako se kitzira rast, što se može predložiti kao drugi izbor? Speth piše da postoje dva izbora: politika (*policy*) zaštite okoliša, koju predlažu ekološki ekonomisti, te niz mjera koje izlaze izvan ekonomske arene. Jedna od nemogućnosti je određivanje prihvatnog kapaciteta okoliša za neko zagađivalo, ili za grupu zagađivala. Speth se priklanja arbitrarnom određivanju kvantitativnih ograničenja, i njihovu regulaciju (str. 119.) bilo porezima, bilo odredbama maksimalnih odobrenih količina i trgovinom viškovima (*cap and trade*). Time se Speth priključuje trendu upravljanja zagađivanjem okoliša, koji je danas prihvaćen u visoko razvijenim zemljama zapada, Amerike i EU. Spethu su poznate rasprave zastupnika jake i slabe održivosti, odnosno pretvorbe prirodnog kapitala u druge vrste.

Postupno se rasprava u ovom poglavlju usmjerava na moralne konzekvencije ekonomskog rasta, odnosno na načela suvremenog kapitalizma. Izazov rastu je izazov današnjem kapitalizmu, osnovnoj smjernici američke ekonomske politike zadnjih pola stoljeća, od kraja II. svjetskog rata. Iako je rast uzrokovao maniju (*growth mania*), kao i odstupanje od socijalnih načela američkog New Deala 1930-tih godina, te iako Speth smatra da je izazov rasta uzrokovao krizu okoliša, u osnovi bi ne-

izmjenjeni tržišni mehanizam morao biti poticaj za promjene. Promjene, ipak, ne očekuje prije nego ono, što je danas politički nemoguće postane i gospodarski i politički neizbježno (str. 122/123.).

Dio III nosi naslov *Sjeme promjena*. Speth je ovaj dio napisao kao poziv na promjene, ne toliko konkretnim prijedlozima, koliko pozivom na promjene u vrednotama. Napis pripada isključivo sociološkoj analizi kretanja u društvu, s tek marginalnim natuknicama o stanju okoliša. Kada okolišarima ponestane ideja i prijedloga za neposredno djelovanje u suzbijanju okolišne krize, onda pomak prema moraliziranju ostaje jedini preostali naputak. Uostalom, taj bi se dio i njegova tri poglavlja, moglo upotrebiti kao propovijed na nedjeljnom misnom slavlju. Citira Vaclava Havela koji se također zalaže za potrebne promjene, ali i iznosi kritiku da su ljudi u svijetu zaočupljeni katastrofičnim prognozama, kako knjige o tome postaju *bestselleri*, ali u svakodnevnom životu ništa se ne događa (str. 200.). Značajno mjesto u Sethovim propovjedima zauzima Charles Reich, njegov mentor na postdiplomskom studiju. Speth se oslanja na Reichovu analizu svijesti: na tri kolektivna stupnja, karakteristična za zapadni svijet, prije svega, i iznad svega, za Ameriku. Navodim ih u ovom prikazu, jer Hrvatska kaska utabanim putovima razvoja kapitalizma, koji je kod nas još uvijek u svom primitivnom stupnju razvoja.

Reichova analiza svijesti uočava tri stupnja: prvi, onaj ruralne zajednice i malih poduzetnika; drugi onaj tehnološke i korporativne svijesti, koji izmiče od realnosti ljudskih potreba. Tek napomena, da je taj stupanj bio karakterističan za velike europske političke diktature 20. stoljeća. Mussolinijev je fašizam, ali i Hitlerov na-

cional-socijalizam dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća, otvoreno zastupao organizaciju države kao korporacije. Staljinov boljševički prebražaj sovjetskog društva uništavao je ostatke ruralne svijesti, zamjenjujući ih ubrzanim stvaranjem tehnološkog društva, svijesti II. Ipak, Europski su diktatorski režimi imali neosporno jaku socijalnu, egalitarnu komponentu. Bili su naznakom početka okolišne krize, koju je 2. svjetski rat ubrzao. Speth o tome u svom tekstu ne govori. Ne govori eksplicitno ni o socijalnoj komponenti Rooseveltovog New Deala 1930-tih godina. On slijedi Reicha, koju postavlja tezu da ni svijest, prvog ili drugog stupnja nisu bile dorasle upravljanju, vođenju, i kontroli ogromnog aparata tehnologije i organizacije, tada najnaprednije i najbogatije države svijeta (pogl. 10., str. 202/3.). Reichova svijest III. (koja nema naznake imena ni ukotvljenja u društvenoj strukturi) je ona koja biva usvajana od mlađih generacija, rijetko od starijih, i koja revolucionira strukturu društva. Revolucija u svijesti, koja treba razoriti korporativnu državu (str. 203.) treba biti nenasilna (!), bez preuzimanja političke vlasti, i bez obezvlašćivanja bilo koje društvene grupe. Reich, a s njime i njegov sljedbenik Speth, smatraju da će se (1) promjena svijesti zbiti unutar postojeće strukture sve dok ne postane prevladavajuća, te da će (2) se postojeće uređenje oslanjati na prethodno stanje svijesti i da zbog toga neće preživjeti promjenu svijesti (str. 203.). Speth smatra da su se uvjeti za te promjene stekli u današnjem američkom društvu. Čitajući ovu knjigu, ili nisam razumio Spetha, ili su njegova razmišljanja usmjerena tragom straha pred uočavanjem problema, koje je slučaj "9-11" donio u srce USA, i kon-

zervencija koje američke intervencije u Afganistanu i Iraku nose sobom, kako za politiku i društvo, tako i za stanje okoliša. Analize utjecaja informatičke "revolucije" Speth ne spominje.

Vjerojanto bi smo se složili sa Spethom kada kaže da snage za promjene (str. 211) imaju svoje uporište i garanciju uspjeha u kulturi ("kultura" u anglosaksonskoj semantici!), a ne u politici, i da je glavni problem američkog društva manjak inspiriranog vodstva.

Speth je uvjereni američki patriot (str.217.) kada kaže: Demokracija je u Americi duboko u krizi - slaba, plitka, opasna i korumpirana -, ali je još uvijek najbolja demokracija koju "novac može kupiti" (!). Zastrašuje ga fundamentalizam tržišne ekonomije (napomena: malo u kontradikciji s prethodnim poglavljima!), a protivladina ideologija je posebno zastrašujuća. Čak i prolaznost ove sociološke krize, ostavit će mnoge dublje, dugotrajne ožiljke. Ideologija rasta BND stvara više problema nego što ih rješava, jer kapitalizam distorgira demokraciju: demokracija je otvoreni sustav, dok je kapitalizam zatvoreni. Korporacije utječu na kapitalizam (str. 219.) tako, da utječu na legislativu, utječu na ponašanje (okolišnih) regulatornih agencija uspostavljenih da kontroliraju upravo te korporacije, utječu na političke izbore svojim novcem i masovnim medijskim kampanjama, kao i utjecaj na odlučivanje lokalnih vlasti prijetnjama o odustajanju od lokalnih investicija, koje nose proizvodne pogone, opremu i zaposlenje.

Politika (*policy*) okoliša ne može uspjeti s usko definiranom zastupljenošću okolišnih grupa. Recipročni okolišni sporazumi moraju voditi računa o drugim ekonomskim i socijalnim uvjetima, ako se usmjeravaju

na uspjeh (str.228.). Speth spominje čestu uzrečicu: "Ne možemo pomagati drugima u inozemstvu, jer se moramo pobrinuti **prvo** za Ameriku." Na kraju, korporacije se ne brinu ni za Ameriku, ni za druge, već isključivo za vlastite interese. Nisam siguran, da je situacija s Europskom unijom bitno različita, a da se o ruskim investicijama u transport nafte i plina i ne govori.

Sve ovo isčitavam i komentiram, jer je Hrvatska u svom primitivnom kapitalizmu, izložena preuzimanju, ne samo od američkih korporacija već i od drugih multinacionalnih korporacija, banaka, Plive, nafte i petrokemijske industrije, investicija poput Rockwoola i rasprodaje prostora duž jadranske obale. Svijest u Hrvatskoj je na (Reichovom) II. stupnju. Činjenica da smo kao dio Europe i svijeta sudionici istih negativnih trendova, koje Speth opisuje, nije prodrla do naših donosioca odluka. Naša okolišna legislativa dokazom je tog (katastrofalnog) stanja duha.

Sudeći po svemu napisanom, Spethov most na kraju svijeta ne vodi nikamo. Pa čak ni njegovo vješto uplitanje (kulture) poezije i stihova u tekst knjige.

Velimir Pravić

Edward A. Johnson & Michael J. Mappin (eds.)

ENVIRONMENTAL EDUCATION AND ADVOCACY

Changing perspectives of ecology and education

Cambridge University Press, Cambridge, 2005. 346 str.

Zbornik radova »Obrazovanje za okoliš i zagovaranje: Mijenjanje perspektiva ekologije i obrazovanja«, priredili su Edward A. Johnson i Michael J. Mappin, profesori Sveučilišta u Calgaryju, koji u predgovoru ističu namjeru da ovim izdanjem podsjetu na promjene perspektiva ekologije i obrazovanja koja su se odvijala unutar obrazovanja za okoliš u posljednjih tridesetak godina, a posebice u posljednjem desetljeću. U tom pravcu knjiga je konceptijski podijeljena u četiri tematske cjeline (Mijenjanje perspektiva ekologije / *Changing perspectives of ecology*, Mijenjanje perspektiva obrazovanja / *Changing perspectives of education*; Pristupanje mijenjanju perspektiva ekologije i obrazovanja / *Assessing changing perspectives of ecology and education*; Integriranje mijenjanja perspektiva ekologije, obrazovanja i akcije / *Integrating changing perspectives of ecology, education, and action*), kojima prethodi predgovor i uvodnik priređivača.

U **uvodniku** ovog izdanja, Mappin i Johnson, daju pregled različitih perspektiva obrazovanja i ekologije unutar koncepta obrazovanja za okoliš, kojim ilustriraju kako još uvijek postoji raskorak između prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti. Primjećuju da se brzim mijenjanjem perspektiva obrazovanja i ekologije još više širi ovaj raskorak i da je sve očitija »onečišćenost« obrazovanja putem zago-